

Bibi Dumon Tak

Het **HEEL**
GROTE
vogel
boek

STRAKS DE VOGELS MAAR EERST HET EI (1)

Wat was er eerder: de kip of het ei?

De kip natuurlijk, want die legt het ei. **Het ei natuurlijk**, want daar kruipt een kippenkuikentje uit.

Ja, maar wie heeft dat ei eenentwintig dagen daarvoor dan gelegd? De paashaas?

Nee, de kip natuurlijk.

Zo kun je lekker bezig blijven zonder een antwoord te vinden. Daarom geven wij dat antwoord maar, zodat je daarna rustig de tijd hebt voor dit boek. Een boek met een lange geschiedenis. Niet zo lang als die van de kip en het ei, maar wel lang genoeg om de oma van de oma van jouw oma een hand te kunnen geven.

GOED.

De kip of het ei?

Het enige juiste antwoord is: het ei. Vogels, dus ook kippen, stammen af van de dinosauriërs, en de dino's legden eieren. Die dino-eieren werden bedekt met bladeren en aarde. Zeer waarschijnlijk werden die eieren door de ouders bewaakt. Hoe het daarna is gegaan weet niemand zeker, maar het staat vast dat sommige dinosauriërs veren kregen. En ook staat vast dat er dinosauriërs waren die op hun eieren gingen zitten. Maar of ze dat deden voordat ze veren hadden of pas daarna weten we niet. We weten wel dat het vogelei er eerder was dan de kip.

De eerste vogel was dus een vliegende dino. Een eierleggende, met veren bedekte dino, die op een nest met eieren ging zitten. Eerst was er dus het ei, en miljoenen en miljoenen jaren later pas een kip.

Maar... hoe wordt dat kippenei dan gelegd? Met de puntige kant eerst, of met de stompe kant?

Nou, met dat antwoord zijn een hoop wetenschappers bezig geweest, totdat er iemand met een schitterend bewijs kwam. Een onderzoeker uit Duitsland had zijn kippen aangeleerd om hun eieren op zijn bureau te leggen. Zo wist hij zeker dat de stompe kant eerst kwam, maar wat gebeurde er daarvoor met het ei?

Vlak voordat een van zijn kippen haar zoveelste ei op zijn bureau zou leggen, stak deze onderzoeker voorzichtig een stukje van zijn potlood in het achterste van de kip. Daar lag het ei klaar om naar buiten te komen. De onderzoeker zette met het potlood wat krasjes op de eierschaal en ging daarna geduldig zitten wachten.

Na een uur kwam het ei er eindelijk uit. Met de stompe kant eerst, maar de potloodkrasjes stonden op de puntige kant. **Wat?** Het ei had zich vlak voor de leg gauw nog even omgedraaid. Eerst lag de puntige kant nog naar beneden, maar het was daarna gauw gedraaid om met de stompe kant voorop geboren te worden. **Waarom?** Daar zijn de onderzoekers nog altijd niet uit.

Dat is dus het leuke van wetenschap: dat er nooit een einde aan komt. En dat brengt ons terug naar dit boek. Een boek dat in 1770 is begonnen door Cornelis Nozeman en Christiaan Sepp en zijn zoon Jan Christiaan Sepp.

Wij weten nu dingen die zij nog niet wisten. En over tweehonderdvijftig jaar weten de kleinkinderen van de kleinkinderen van jouw kleinkinderen dingen die wij nog niet weten. Bijvoorbeeld: het antwoord op de vraag waarom een kippenei draait vlak voordat het wordt gelegd.

STRAKS DE VOGELS MAAR EERST HET BOEK (2)

NOZEMAN EN SEPP

Christiaan Sepp was samen met zijn zoon Jan Christiaan een natuurkenner. Ze kwamen uit Duitsland, maar woonden in Amsterdam. Ze wisten veel over insecten. Ze konden die bovendien prachtig tekenen. Die tekeningen gaven ze aan familie en vrienden. Maar na verloop van tijd vonden ze dat niet meer voldoende. Ze wilden een groter publiek, en meer dieren om te tekenen.

Wat een geluk dat er in Rotterdam een dominee woonde die heel graag een vogelboek wilde maken. Een boek zoals er nog geen was in Nederland. Die dominee heette Cornelis Nozeman. Hij besteedde buiten de kerk al zijn tijd aan vogelonderzoek.

Op een dag kwamen ze elkaar tegen, Nozeman en de familie Sepp. Of misschien schreef Nozeman wel een brief aan de familie Sepp waarin hij over zijn plannen vertelde. We weten niet precies hoe het is gegaan, maar we weten wel dat die brief of die ontmoeting hun leven heeft veranderd.

Ze zouden een van de grootste en duurste boeken uit de Nederlandse geschiedenis gaan maken. Christiaan Sepp zorgde voor de tekeningen en gravures. Zijn zoon Jan Christiaan zorgde ervoor dat het boek werd uitgegeven en Cornelis Nozeman schreef de teksten. Het werd een schitterende samenwerking tussen Rotterdam en Amsterdam. Er vielen mensen af, er kwamen mensen bij. Tot het boek na 59 jaar klaar was.

59 jaar?

Dat is bijna een heel mensenleven!

Wie begint daar nu aan?

De Sepps en Nozeman deden het. Ze wisten dat ze het boek waarschijnlijk zelf niet konden afmaken, en toch gingen ze aan de slag omdat ze van hun werk hielden en het met andere mensen wilden delen. Ze vertrouwden er simpelweg op dat hun opvolgers het in hun naam zouden voltooien, en zo geschiedde.

Het oorspronkelijke boek werd tussen 1770 en 1829 geschreven.

Er werkten veel mensen aan. De belangrijkste waren de schrijvers, tekenaars en graveurs. De tekenaars tekenden de vogels en daarna graveerden de graveurs de vogels in koperplaten. De koperplaten werden ingesmeerd met inkt en daarna afgedrukt op papier. Later werden die afbeeldingen met de hand ingekleurd. Die tekenaars, graveurs en inkleurders werkten onder toezicht van de familie Sepp.

Cornelis Nozeman stierf in 1786. Hij had toen zestien jaar aan het boek gewerkt. Martinus Houttuyn nam het schrijven over. Hij stierf twaalf jaar later in 1798.

Coenraad Temminck hielp het werk afmaken. Hij was de raadgever van de familie Sepp. Temminck maakte daarbij gebruik van de aantekeningen van zijn voorgangers.

DE REGELS VAN NOZEMAN

Nozeman had een paar belangrijke regels opgesteld voordat hij begon met schrijven. Hij zei:

- 1 'We beschrijven alleen de vogels die in Nederland broeden.'
- 2 'We beschrijven de vogels in de volgorde waarop ze bij mij worden afgeleverd, en alleen als er naast de vogel óók een nest en minimaal één ei gevonden is, want dan weten we dat de vogel echt in Nederland broedt.'
- 3 'We beschrijven de vogels pas wanneer alle informatie compleet is.'

Door deze regels is het boek een beetje rommelig geworden. Er zit, laten we zeggen, geen logica in. Roofvogels, watervogels, zangvogels, alle soorten volgen elkaar lukraak op, omdat ze in een toevallige volgorde bij Nozeman werden afgeleverd.

Soms gebruikte Nozeman voor zijn beschrijving een opgezette vogel uit een museum of van een verzamelaar. Andere keren werd er speciaal een vogel voor hem geschoten. Soms hadden zijn helpers wel een vogel voor hem maar konden ze het nest niet vinden. Of ze hadden wel een nest, maar er zat geen ei in, of het ei was gebroken. Dan moest er iemand op zoek naar nieuwe eieren. Daardoor kon de beschrijving van een vogel soms jaren

duren. En omdat levende vogels te beweeglijk waren om te tekenen en te beschrijven, werden er altijd dode exemplaren gebruikt.

Het duurde dus een hele tijd voor het boek af was. Daarom stuurden de makers steeds één enkel hoofdstuk naar hun klanten toe. Alsof die klanten een abonnement hadden op een tijdschrift. Zo'n hoofdstuk bestond uit één of twee vogelplaten met een beschrijving van de soort erbij.

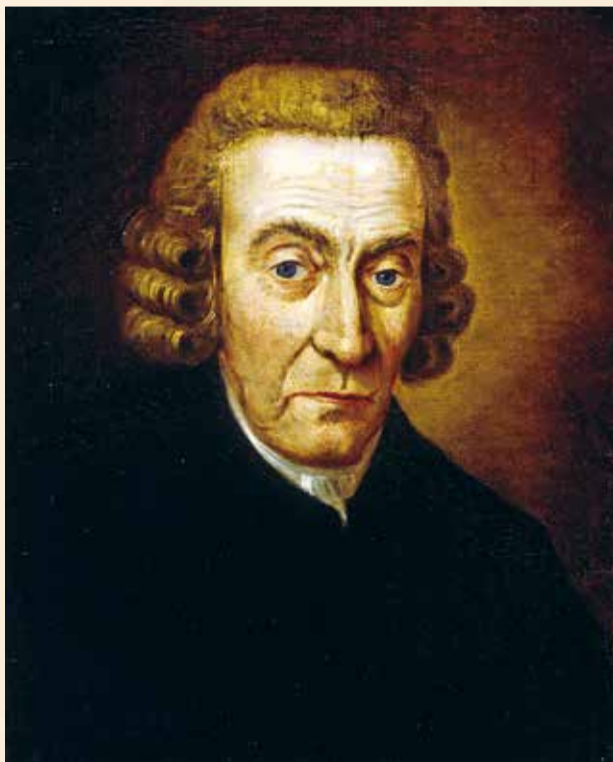
In totaal waren er na 59 jaar zo'n tweehonderd vogels verzameld op tweehonderdvijftig afbeeldingen.

In dit boek houden we de volgorde van Nozeman aan. En omdat we niet alle tweehonderd vogels konden opnemen, kozen we er dertig uit. Zomaar, in het wilde weg. Dertig geluksvogels die in *Het heel grote vogelboek* hun vleugels opnieuw mogen uitslaan.

Het boek *Nederlandsche Vogelen* bestond na bijna zestig jaar uit vijf delen. Ieder deel bevatte vijftig afbeeldingen. Tweehonderdvijftig in totaal. De eerste vogel die in 1770 verscheen, was de gaai. De allerlaatste in 1829 was de zwaan. Ook in dit boek beginnen we met de gaai en eindigen we met de zwaan.

Hèhè.

DAN GAAN WE NU EINDELIJK, EINDELIJK NAAR DE VOGELS TOE!

Na de dood van Houttuyn werden de teksten verder geschreven door de familie Sepp. Christiaan Sepp, de graveur, stierf in 1775. Zijn zoon, **Jan Christiaan Sepp**, stierf in 1811. Zijn kleinzoon Jan heeft het boek samen met Coenraad Temminck voltooid.

*Er zijn nog verschillende exemplaren van de **Nederlandsche Vogelen** te vinden in Nederland. De Koninklijke Bibliotheek in Den Haag bezit het boek. En de dierentuin Artis bezit ook een exemplaar: *En Naturalis natuurlijk*. Want de oprichter van dat museum in Leiden was Coenraad Temminck, de man die het vogelboek samen met Jan Sepp heeft voltooid.*

De platen die in dit boek staan afgebeeld komen uit de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Waarom we dat apart vermelden? Omdat alle afbeeldingen met de hand zijn ingekleurd. Dat betekent dat alle vogels net iets van elkaar verschillen. De buizerd uit Den Haag is net een beetje anders dan de buizerd uit de boeken in Amsterdam of Leiden. Ze hebben, om het zo te zeggen, ieder hun eigen accent.

De platen in dit boek zijn oud. De tekst die erbij staat is nieuw. Die oude platen hebben we uit het originele vogelboek overgenomen omdat er aan de vogels zelf in al die jaren niets is veranderd, maar aan de dingen die we over vogels weten wel. Daarom hebben we de oude afbeeldingen behouden en de verhalen vernieuwd.

*Die deezen Vogel leeren klappen,
snyden hem van den tongriem.*

🐦 **VOGELTWIET 1**

*De meeste mensen kennen de gaai als Vlaamse gaai. Dat klopt. Je kunt het in ons land eigenlijk allebei zeggen. Er zijn heel veel gaaien op de wereld die de wetenschappelijke naam **Garrulus glandarius** dragen. Maar ieder gebied kent zijn eigen ondersoort. Zo worden de bossen van Nederland, Vlaanderen en Duitsland bevolkt door de Vlaamse gaai. In Marokko vliegt de Marokkaanse gaai.*

Er zijn verschillende Chinese gaaien, Nepalese, Japanse, Siberische... Verspreid over de wereld zijn er wel 34 ondersoorten. Als die elkaar tegenkomen kunnen ze samen een nestje bouwen. Er zijn maar heel kleine verschillen tussen de ondersoorten te zien. En hun taal? Die is overal hetzelfde.

De gaai

Garrulus glandarius

De eerste vogel in dit boek is een herrieschopper. Hij komt met heel veel bombarie binnenvallen. We vroegen hem of het wat minder kon, maar nee, het kon niet minder. Want een gaai is een gaai en die klinkt nu eenmaal als een draadloze elektrische boormachine die de ene na de andere schroef de muur injaagt.

Meneer Nozeman had het in de *Nederlandsche Vogelen* ook al over het oorverdovende geluid dat deze vogel in zijn tijd voortbracht. Tweehonderdvijftig jaar later is er dus weinig veranderd en voert de gaai nog altijd het hoogste woord.

Ondanks het kabaal van de gaai deelde Nozeman hem in bij de orde der zangvogels. **Dat kunnen we bijna niet geloven: de gaai een zangvogel?** Laat ons niet lachen, meneer Nozeman, wij denken eerder aan de orde der schreeuwlelijken.

Toch had Nozeman gelijk: die lawaigaai behoort tot de orde der zangvogels. Dat komt door een speciaal orgaan in zijn keel*. Met dat orgaan kan een zangvogel meer geluiden maken dan een vogel die tot een andere orde behoort, zoals de zwaan, de fazant of de sperwer.

Maar een gaai kan toch alleen maar krassen? Van een merel of een nachtegaal begrijpen we wel dat het een zangvogel is, maar de gaai schreeuwt erop los alsof hij al het leed van de wereld op zijn schouders draagt.

Weten we wel zeker dat de gaai zo'n speciaal zangorgaan in zijn keel heeft zitten?

Ja, dat weten we zeker. De gaai kan namelijk meer dan schelden alleen. Hij heeft een heel gevarieerd zangprogramma, we herkennen het alleen niet als we het horen. We denken dat er een kat in de boom zit, of dat iemand zijn banden oppompt met een oude fietspomp, of dat er een heel klein vogeltje wat voor zich uit kwettert op een tak. Maar als je goed om je heen kijkt, zie je misschien wel een gaai zitten die lekker aan het improviseren is.

VOGELTWIET 2

Alle vogelsoorten ter wereld behoren tot een orde of groep. De vogels die we hierboven vermeldden horen tot de volgende ordes:

- **Gaai:** orde der zangvogels
- **Fazant:** orde der hoenders, p. 30
- **Zwaan:** orde der eendvogels, p. 72
- **Sperwer:** orde der roofvogels, p. 38

Meer dan de helft van alle vogels op aarde behoort tot de orde der zangvogels.

* dat zangvogelorgaan heeft een naam en heet syrinx.

Wetenschappelijke naam

Garrulus glandarius

Nozemans naam

Gaey

Aantal legsels

1

Aantal eieren

5-7

Nest

op een dikke tak, dicht tegen de stam aan

Aantal broedparen

ongeveer 50.000

Voedsel

eikels, insecten, eieren, kuikens van zangvogels, beukenootjes

Verblijf

vaste bewoner

Eetbaar

volgens Nozeman niet

De gaai heeft als het ware ieder geluid in huis. Van een *Black & Decker multitool* tot een nest pasgeboren poesjes.

Of hij echt kan leren praten, zoals Nozeman beweert, weten we niet, omdat we een gaai tegenwoordig niet meer zo snel zullen opsluiten in een kooi. En we snijden al helemaal zijn tongriem niet meer door wanneer we de gaai mooier willen laten zingen.

Maar... dat de gaai een boormachine kan nadoen, wist Nozeman tweehonderdvijftig jaar geleden ook.

Hoezo, hadden ze in die tijd al draadloze boormachines, dan?

Nee, dat niet. Maar de gaai boort iedere herfst, al duizenden jaren lang, met zijn snavel eikels in de grond. Al dacht Nozeman dat hij ze niet in de grond boorde maar vastdraaide in een boom.

Voor de lol?

Nee.

Voor zijn wintervoorraad.

Dat doet hij draadloos.

En zonder geluid.

De bruine kiekendief *Circus aeruginosus*

Het waren roerige tijden voor de kiekendief. Overal waar hij zich vertoonde werd hij belaagd en verjaagd. **Nergens was hij zijn leven zeker.** En waarom? Gewoon omdat hij deed wat hij van zijn instinct moest doen: *kiekens* eten. Oftewel: kuikens eten van andere vogels om te kunnen overleven. En dat vonden de mensen niet leuk. Ze hadden een bloedhekel aan de kiekendief. En daarom stond er lange tijd een prijs op zijn kop. Wie er een neerhaalde, kreeg ervoor betaald.

De kiekendief was volgens meneer Nozeman een ongewenste gast. Niet alleen vanwege zijn kuikenroof, maar ook omdat hij de jacht verstoorde en zorgde voor onrust in het kippenhok. Dus: aanleggen dat geweer, mikken en de trekker overhalen. Net zolang tot er vijftig jaar geleden nog maar honderd bruine kiekendieven over waren die in Nederland kwamen broeden.

Wetenschappelijke naam

Circus aeruginosus

Nozemans naam

Klem, Koop of Kiekendief

Aantal legsels

1

Aantal eieren

3-6

Nest

in het riet, op de grond of boven het water

Aantal broedparen

1200

Voedsel

kleine zoogdieren en kleine watervogels, kuikens, eieren, kikkers

Verblijf

zomervogel, overwintert hier soms, trekt naar Zuid-Europa en Noord-Afrika

Eetbaar

volgens Nozeman niet

De bruine kiekendief houdt van vochtige streken, moeras, riet en hoog gras. Hij vliegt er tijdens de jacht laag overheen om zo ongezien zijn slag te kunnen slaan. Hij vangt niet alleen vogelkuikens hoor, ook kikkers, konijnen, muizen en kleine watervogels. Alles wat maar in zijn klauwen past.

De wetenschappelijke naam voor deze vogelsoort is bedacht door Carl Linnaeus. Die naam luidt: *Circus aeruginosus*. Dat is Latijn voor '**cirkelende roestbruine vlieger**'. Een logische naam voor een vogel die zijn prooi vindt door rond te cirkelen. Maar ja, dat doen zo veel roofvogels. Zou hij daarom zo heten? Of heeft hij die naam gekregen vanwege zijn adembenemende balts?

Een **balts** is een dans die mannetjes- en vrouwtjesvogels samen uitvoeren voordat ze besluiten een nest te gaan bouwen. En de bruidsdans van de bruine kiek is een dans waar je wel verliefd van móét worden.

Om indruk te maken op het vrouwtje vliegt de man heel hoog de lucht in en laat zich daarna buitlend vallen.

Hij

KOPROLT,
ZWAAIT,
ZWIERT,
ZWEEFT
EN SALTOOT

naar beneden,

en als hij halverwege zijn val het vrouwtje tegenkomt, steken ze de poten naar elkaar toe, alsof ze elkaar alvast de ringen willen omschuiven.

Na het zien van die onstuimige balts snappen we de wetenschappelijke naam ook beter. Veel meer dan een alledaagse cirkelende vlieger is de bruine kiekendief een **luchtacrobaat**. Waarom anders zou Linnaeus hem als eerste naam *Circus* hebben meegegeven? Wat de bruine kiekendief laat zien, zijn namelijk pure circuskunsten. En gelukkig worden die kunsten nu eindelijk gewaardeerd in ons land, want het aantal bruine kiekken stijgt. Er zijn er alweer meer dan duizend.

Nozeman en Sepp: MILVI NIDUS

Er mogen dan misschien geen wilde dieren meer optreden in een circusshow, maar wie in maart naar de hemel kijkt, krijgt er eentje gratis en voor niks.

ENNE... SCHIETEN MAG WEL, MAAR ALLEEN MET JE CAMERA.

PS: Op de illustratie op de volgende pagina zie je dat de kiekendief een duif heeft geslagen. Je ziet onderaan op de illustratie ook dat de wetenschappelijke naam die Nozeman gebruikt (*Milvus aeruginosus*) anders is dan de naam die Linnaeus heeft bedacht. Je zult zien dat dat wel vaker gebeurt in dit boek.

VOGELTWIET

Carl Linnaeus (spreek uit Linnéjus) was een Zweedse supergeleerde die leefde in de tijd van Nozeman. Hij zorgde ervoor dat veel dieren een wetenschappelijke naam kregen. Linnaeus was niet de uitvinder van de wetenschappelijke namen, maar hij maakte het gebruik van die namen heel populair. En de naam die Linnaeus koos werd uiteindelijk de standaard.

In de tijd van Nozeman had de bruine kiekendief verschillende namen: kiekendief, klem of koop. In andere talen waren er ook weer verschillende namen voor dezelfde vogel. Het lag er maar aan in welk gebied je woonde. De wetenschappelijke naam van een dier of plant is over de hele wereld hetzelfde. Dat voorkomt verwarring bij al die wetenschappers! Linnaeus bedacht de naam voor de kiekendief in 1758. Linnaeus was wereldberoemd, en dat is hij nog steeds.

*Veelal staet op deeze Scherpvogelen
een prys voor den tuinman, pluimgraef
of vinker, die ze vangt of schiet.*

LANNOO

Koninklijke Bibliotheek
Nationale bibliotheek
van Nederland

www.lannoo.com

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

© Uitgeverij Lannoo nv, Tiel, 2017

Tekst:

Bibi Dumon Tak

Beelden:

C. Nozeman en C. Sepp e.a., *Nederlandsche Vogelen*. Amsterdam 1770-1829.
Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, kw 1047 B 10-14.

Vormgeving:

Studio Lannoo

D/2017/45/35

NUR 223

978 94 014 4129 2

De auteur ontving voor het schrijven van dit boek een werkbeurs van het Nederlands Letterenfonds.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.